

HÓDÍTÁS ÉS IGAZOLÁS

BÁNKI DEZSŐ

Csejtei Dezső – Juhász Anikó:

Amerika felfedezése és az új globális rend

Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.

2 kötet, 369 + 229 old., 6900 Ft

(Monumenta Hispanica)

Csejtei Dezső és Juhász Anikó monumentális munkája elsősorban egy Magyarországon kevésbé ismert kora XVI. századi spanyol gondolkodó, Francisco de Vitoria nézeteivel foglalkozik. A mű első, terjedelmesebb kötete részletesen tárgyalja a korabeli Spanyolország történetét és a kiválasztott szerzők nézeteit, a második pedig Vitoria *De indis*, illetve *De iure belli* című, latin nyelvű előadásainak, valamint Juan Ginés de Sepúlveda *Democrates segundo* című, spanyol nyelvű értekezésének magyar fordítását tartalmazza.

A tanulmánykötet első fejezete történeti háttérrel a művekhez, bemutatja a mórók kiűzése nyomán egységesülő, önmagára találó Spanyolország fontosabb hatalompolitikai és gazdasági problémáit, valamint a más vallású idegenekkel (elsősorban a mórokkal és a zsidókkal) kapcsolatos attitűdjeit. A második Vitoria életét és munkásságát, valamint a Salamancai Iskolát ismerteti, a harmadik Vitoria társadalom- és politikaelméletének néhány vonását, a – talán legsikerültebb – negyedik a spanyoloknak az indiánokról kialakított nézeteit. Az ötödik és a hatodik fejezet Vitoria két *relectio*jának tüzetes kommentárja és elemzése, a hetedik pedig Sepúlveda érvelését követi nyomon. A kötetet végül a globalizációval foglalkozó fejezet teszi kerek egészzé.

A kommentárhoz felhasznált bőséges szakirodalmat bizonyos művek kihagyásával akár szűkíteni is lehetett volna, csak hogy bizonyos más, *nélkülözhetetlen* művek beférjenek. A szerzők túl nagy kockázatot vállaltak, amikor értelmezésük kialakítása során egyáltalán nem támaszkodtak a középkori politikai és teológiai gondolkodás forrásaira¹ és feldolgozásaira.² Ily módon nem elég megbízható tényanyagra alapozták értelmező következtetéseiket. Az értelmezés számos helytálló megállapításon túl nem kevés olyat is tartalmaz, amely ésszerű megvitatást követően enyhébb módosításra szorulna, van viszont egy-két tétel, amely igencsak megkérdőjelezhető. Mivel három ilyen tétel az egész értelmezés helyességét érinti, indokoltnak látszik velük foglalkozni.

Csejtei és Juhász a szöveg tanúsága szerint igaznak tartja a következő értelmező állításokat:

1. Vitoria sajátosan kétértelmű, félmegoldásokat kínáló gondolkodó, amennyiben a „természettől fogva rabszolga” arisztotelészi koncepcióját nem veti el, csupán egy szelídebb, de az imperialista felsőbbrendűség-tudat számára még hivatkozási alapot nyújtó felfogását teszi magáévá. Egyetértenek Anthony Pagdennel³ abban, hogy Vitoria a „természettől fogva rabszolga” arisztotelészi koncepcióját a „természeti gyermek” koncepciójává alakítva, az indiánokat – a jól ismert imperialista formula szerint – „inkább csak gyermekeknek” tartja. Pagdentől veszik át azt is, hogy Vitoria ezt a nézetét az arisztotelészi aktus–potencia tanban támasztja alá, vagyis hogy szerinte az indiánokban a természetes ész képességként szunnyad, de nincs vagy még nincs általuk aktusokban kifejtve, hiszen társadalomszervezési, kulturális stb. teljesítményük az európainál alacsonyabb rendű.

Az indiánokról szóló, rendkívül szisztematikusan felépített előadásában Vitoria egy rövid előszóban megindokolja, miért szükséges e kérdések újratárgyalása teológiai szemszögből, majd mondandóját három nagy részben fejtí ki.

Az elsőt az a perdöntő kérdést teszi föl, valódi urai (*domini*) voltak-e az indiánok javaiknak a spanyolok megérkezése előtt. A kérdésre lényegében igennel válaszol, s ezzel megteremtí az egész diszkusszió alapvető keretét: a felfedezés óta kialakult probléma *egyenlő jogokkal bíró* emberek között áll fenn.⁴ (A dolog persze nem ennyire egyszerű – behatóbb megvitatása lentebb következik.) A második

1 ■ Elsősorban: Emil Friedberg (szerk.): *Corpus Iuris Canonici. I-II.* Bernhard Tauchnitz, Lipsce, 1879–81.

2 ■ Kizárólag illusztratív jelleggel: James Muldoon: *Popes, Lawyers and Infidels.* University of Pennsylvania Press, 1979; Francis Oakley: *Legitimation by Consent: The Question of the Medieval Roots.* In uó: *Politics and Eternity.* Brill, Leiden, 1999. 96–138. old.; Brian Tierney: *The Idea of Natural Rights.* William B. Eerdmann, Grand Rapids (Michigan) – Cambridge (UK), 1997.

3 ■ Anthony Pagden: *The Fall of Natural Man.* Cambridge University Press, Cambridge, 1982.

4 ■ A „jogokkal bíró” kifejezés további magyarázatra szorulna, erről azonban most kénytelen vagyok lemondani. Vitatott kérdés, milyen helyet foglal el Vitoria a „szubjektív jog” fogalma kialakulásának folyamatában. Vö. Daniel Deckers: *Gerechtigkeit und Recht.* Herder Verlag, Freiburg–Wien, 1991, illetve vele szemben Annabell S. Brett: *Liberty, Right and Nature.* Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

5 ■ Pagden: *i. m.* 8–9. old.

6 ■ *Uo.* 65. old.

7 ■ *I. m.* 91. old.

részben sorra veszi és cáfolja az indiánok tényleges alávetésének igazolására felhozott, de illegitim jogcímekeket, a harmadikban pedig azokat a legitim jogcímekeket tárgyalja, amelyek alapján az indiánok spanyol uralom alá kerülhettek, abban az értelemben, hogy *ha* ezen jogcímekeken kerültek uralom alá, akkor az az uralom legitim; anélkül tehát, hogy azt állítaná, az indiánok *de facto* az említett jogcímekek valamelyike alapján kerültek spanyol uralom alá. Ezért a legitim jogcímekekről sem mondható, hogy megvédésükkel igazolást adna arra, *ami már megtörtént*.

2. Csejtei és Juhász vitatható megállapítása a legitim jogcímekek alá besorolt nyolcadik érveléssel kapcsolatos. Szerintük Vitoria itt visszavon valamit, amit korábban már kimutatott, és a jogcím hipotetikus „hangvétele” azt hivatott „sugallni”, hogy ez már nem Vitoria határozott véleménye, hanem a korabeli hatalomnak tett engedmény. „Így a hipotetikus hangvétel [...] úgy is felfogható, mint a távolságtartás, a distanciálódás kódolt formája.” Ugyanis „az argumentáció tengelyében az ész használata áll. Csak-hogy amíg [az első fejezetben] ez az antropológiai azonosság alátámasztását szolgálta, most az antropológiai különbözőség tételét hivatott igazolni.” (I. köt. 211. és 213–14. old.) Vagyis míg korábban Vitoria azt a következtetést, hogy az indiánok urai önmaguknak és javaiknak, arra alapozta, hogy racionális lények, akik használják természetes eszüket, most azt állítaná, hogy ez az észhasználat fogyatékos, s az indiánok erre hivatkozva alávetethők az eszüket fogyatékek nélkül használóknak. Más helyütt azt is írják, hogy Vitoria „korszerűbb jogcímekeket akart szállítani” V. Károly császárnak (179. old.).

Végül azt állítják, hogy

3. Vitoria jellegzetesen és elsősorban *korai modern*, a középkor „szellemi poggyászát levető” politikai gondolkodó, aki a „természetes ész” fogalmát oly módon építi bele érvelésébe, hogy az a középkorias felfogástól eltávolodva valamiféle „profán” ész-, illetve racionalitásfogalom felé közelít.

Vegyük sorra e tételeket.

Pagden említett műve nem olyan megbízható, mint első olvasásra látszik. Pagden azt a mentális beállítottságot (*mind set*) kívánja rekonstruálni, amely (legkésőbb) a középkortól kezdve indokolatlanul bizonyos kényszervágányokra terelte a keresztény Európán kívüli emberekről való gondolkodást. Szándéka szerint elemzése – ha sikeres – felmutatja és leleplezi a hallgatolagos elfogultság azon referenciapontjait, amelyek megakadályozták (s mindmáig akadályozhatják) a „másik” ember „másságának” fel- és elismerését. Mindehhez Pagden a korabeli szövegek különleges olvasásmódját ígéri: szerinte a szöveg nemcsak az, ami ott van a lapon, hanem teljes értelmét csak akkor nyeri el, ha értelmezésébe kontextuális információkat is bevonunk.⁵

Ez eddig elfogadhatónak is tűnik, ám a szerző „át-
esik a ló másik oldalára”. Úgy értelmez, mintha a szöveg „ott sem lenne a lapon”, jobb esetben mintha

mindig csak egy lappal – olykor kb. két sorral – lenne dolga. Aki Vitoria *relectio*inak átböngészése után lát Pagden szövegének figyelmes olvasásához, néhányszor bizonyosan elcsodálkozik. Pagden például azt mondja: Vitoria a *relectio* végén „arra a következtetésre jut”, hogy ha nincs igazságos jogcím az Indiák meghódítására, akkor az egész intellektuális vállalkozást el kell vetni, mert a spanyolok nem mondhatnak le az új területekről, hiszen ez nagy kárt okozna a spanyol koronának.⁶ A *relectio* megfelelő részeivel szembeesítve kiderül azonban, hogy ez a rövid kis mondat valósággal hemzseg az igazolhatatlan pontatlanságoktól és tévedésektől. Egyrészt: Vitoria legitimnek tart bizonyos, korlátozott jogcímekeket az indiánok alávetésére, ezért számára nem volna értelme ebben a formában, vagyis *minden megszorítás nélkül* kijelenteni, hogy *nincs* legitim jogcím. Másrészt az indiánoknál található természeti kincsek kiaknázását bizonyos (nem túl erős) korlátozásokkal ugyancsak legitimnek tartja. Harmadrészt fehér-feketén azt mondja: ebből az érvelésből *nem* következik, hogy a spanyol koronának le kellene mondania a felfedezésekből adódó anyagi haszonról. Negyedrész nem biztos, hogy az *egész* intellektuális vállalkozásról nyilatkozik, lehet, hogy csak arról a hipotetikus érvelésről, amelynek a vége felé ezt mondja. Ötödrész még erről sem azt mondja, hogy el kellene vetni, hanem mindössze azt, hogy kiinduló feltevéséből *nem azok* a következmények adódnak, amelyeket egyesek adódnak vélnek, hanem mások. – Szinte érthetetlen, hogyan sikerült Pagdennek egyetlen bővített mondatba ennyi hibát és pontatlanságot belesűrítetnie!

Vagy: Vitoria kétszer sorolja fel az indiánok kulturális, politikai, életszervezési stb. „teljesítményeit”. Egyszer a *relectio* elején, amikor arra következtet, hogy urai javaiknak és Isten képmásai (racionális lények), egyszer pedig a *relectio* végén, a sokat emlegetett hipotetikus érvelésen belül. Ebből az érvelésből Pagden – nehezen követhető módon – arra következtet, hogy Vitoria szerint az indiánok, lévén olyanok, mint a gyermekek [!], erre hivatkozva mégiscsak legitim módon alávetethők. Értelmezése mellett a következő „bizonyítékot” hozza föl: a másodszori felsorolásban a munka (úgy mint mezőgazdaság, építkezés, törvények, műalkotások stb.) *minősége* számít, nem pedig – mint az elsőben – *megejtésének* pusztá *ténye*.⁷ Erre a distinkcióra azonban sem explicit, sem implicit alap nem található Vitoria szövegében.

Az indiánokról szóló *relectio*nak Pagden a következő végső értelmet tulajdonítja: Vitoria szerint az indiánoknak vannak ugyan bizonyos képességeik, amelyek azonban nem aktualizálódtak, csupán képességként szunnyadnak bennük. Ezért és ebben az értelemben olyanok, mint a gyermekek. Ennélfogva alatta maradnak a képességeiket bőségesen aktualizáló, természettől fogva úr spanyoloknak, amiért is az utóbbiak legitim uralmuk alá hajthatják őket. Vagyis Pagden azt állítja, hogy Vitoria csak *félíg* veti el, félíg viszont megtartja a „természettől fogva rabszolga” arisztotelészi tanát: meg van győződve arról, hogy az

indiánok sem nem természettől fogva rabszolgák az eredeti értelemben, sem nem teljes értékű emberi lények (mint „spanyol uraik”), ezért „kitalál” számukra egy harmadik kategóriát, a „természeti gyermek” kategóriáját, amit filozófiailag az *aktualizálatlan képesség* tanával támaszt alá.⁸

Brian Tierney (jeles középkorkutató) szerint Pagden koncepciója alapjaiban elhibázott.⁹ Ezen állítása mellett több érvet is felhoz. A leginkább kritikus szövegrész a *relectio* elejéről való. Vitoria itt amellet érvel, hogy az indiánok „nem akadályozhatók meg abban [...], hogy valódi uraik legyenek javaiknak” (I. köt., 28. old.), és ennek során utal a racionalitásukat bizonyító teljesítményeikre: „Ezt lehet bizonyítani, mert a barbárok ténylegesen nem idióták, a maguk módján használják az eszüket. Nyilvánvaló, hogy dolgaikban bizonyos rend uralkodik: megfelelően rendezett városaik vannak, a házasság intézménye jól körvonalazott náluk, vannak előjáróik, uralkodóik, törvényeik, tanítóik, ipart űznek és kereskednek; mindez megköveteli az ész használatát. Továbbá a vallásnak egy formája náluk is megvan, és nem tévednek azokban a dolgokban sem, melyek nyilvánvalóak másoknak, ami ismét csak az ész használatának jele. Isten és a természet nem fosztotta meg a barbárokat attól, ami a faj szempontjából nélkülözhetetlen; az emberben a fő dolog az ész, és haszontalan az a *képesség, amely nem torkollik valamilyen cselekvésbe.*” (Uo. kiemelés tőlem.)

A kiemelt tagmondat az a pont, amelyben Tierney szerint Pagden alapvető tévedése megragadható. Ez a szöveg ugyanis nem bizonyítja azt, hogy Vitoria szerint az indiánok képességeik megvalósulatlansága miatt nem egyenlők az európaiakkal, hanem arról a skolasztikus közhelyről van szó, hogy Isten és a természet nem teremt olyan képességet, amely nem ölt testet aktusban, mivel Isten és a természet nem teremt hiábavalót.¹⁰ Emiatt az okfejtés pontosan a Pagdenével ellentétes konklúzióra vezet. Menete a következő:

1. Isten és a természet nem teremt olyasmít, ami hiábavaló, így hiábavaló képességet sem.

2. Vagyis ahol teremt képességet, ott létrejön a képességhöz tartozó megvalósultság is.

3. Isten és a természet nem fosztotta meg a barbárokat attól, ami a faj számára nélkülözhetetlen.

4. Az emberben a legfőbb nélkülözhetetlen dolog az ész.

5. A „barbárok” az ész használatának számos jelét adják.

6. Az észhasználat eme jelei az észbeli képesség (*potentia*) megvalósultságai (aktusai).

7. A barbárok is eszes lények.

Ez a rekonstrukció természetesen nem az előadott gondolatok sorrendjét, hanem logikai összefüggéseit követi. Védelmében nem csekély súllyal esik latba még az is, hogy az utolsó tagmondatot „és” köti az előzőekhez, valószínűbb tehát, hogy összhangban van velük, nem pedig ellentétben.

Mivel – így Tierney – a szövegnek ez a helyes értelmezése, kicsúszik a talaj Pagden egész elmélete alól,

mely szerint Vitoria az indiánokat a „természettől fogva rabszolga” szöges ágyáról a „természeti gyermek” alig kényelmesebb priccseré tessékelné át. Ekkor ugyanis nem marad alapja ama következtetésnek, hogy az indiánok észbeli képessége csupán potenciális (mint a gyermekeké), és ezért irányításuk a spanyolok legitim kötelessége. Pagden álláspontját az is nagymértékben gyengíti, hogy semmiféle összefüggő értelmezést nem ad sem a *relectio* egészéről mint *fo-lyamatos, összefüggő érvélsről*, sem a nyolcadik jogcím „hipotetikus” fejtegetéséről, melyet ő is a politikai megalkuvás sajátos kifejeződésének tart. – Forduljunk most ehhez a részhez.

Csejtei és Juhász szerint a nyolcadik legitim jogcím tárgyalása Vitoria művében a kudarc és kapituláció jele: „Vitoria [...] végeredményben [...] saját maga rombolja le [...] az építményt, amelyet korábban nagy műgonddal és éleselméjűséggel épp ő maga emelt.” (II. köt., 209. old.) Véleményem szerint ez az értelmezés nem támaszkodik kellően szilárd alapra. Ehhez természetesen nyilatkoznom kell arról, mit jelent szerintem a nyolcadik jogcím kifejtése. Ezért olyan fordítást adok a szóban forgó szövegrészről, mely *csak azt* tűzi ki célul, hogy a szöveg jelentését hiánytalanul megragadjja (ennek érdekében minden nyelvtani fordulatot szolgál módon visszaadok).¹¹

„Egy további jogcímet nem lehetne ugyan állítani, de megvitatás tárgyává lehetne tenni, egyesek számára mégis jogszerűnek tűnik. Erről a jogcímről semmit

8 ■ Uo. 93–95. old.

9 ■ Brian Tierney: Aristotle and the American Indians. In: uő: *Rights, Laws and Infallibility in Medieval Thought*. Variorum, Aldershot, 1997. 295–322. old.

10 ■ Uo. 312. old.

11 ■ A fordítás így is majdnem teljesen megegyezik Csejtei és Juhász fordításával.

12 ■ „Alius titulus posset non quidem asseri, sed revocari in disputationem et videtur aliquibus legitimus. De quo ego nihil affirmare audeo, sed nec omnino condemnare, et est talis. Barbari enim isti licet, ut supra dictum est, non omnino sint amentes, tamen etiam parum distant ab amentibus: ita videtur quod non sint idonei ad constituendam vel administrandam legitimam rempublicam, etiam inter terminos humanos et civiles. Unde nec habent leges convenientes, neque magistratus, imo nec sunt satis idonei ad gubernandam rem familiarem: unde etiam carent et literis et artibus, non solum liberalibus, sed etiam mechanicis, et agricultura diligenti, et opificibus, et multis aliis rebus commodis, imo necessariis ad usus humanos.

Posset ergo quis dicere, quod pro utilitate eorum possent principes Hispani accipere administrationem illorum, et constituere illis per oppida praefectos et gubernatores: imo etiam illis dare novos dominos, dummodo constaret hoc illis expedire.

Hoc inquam posset suaderi, quia si omnes essent amentes, non dubium est, quin hoc esset non solum licitum, sed convenientissimum: imo tenerentur ad hoc principes, sicut, si omnes essent infantes. Sed videtur quantum ad hoc eadem ratio de illis et de amentibus quia nihil aut paulo plus valent ad gubernandum se ipsos, quam amentes; imo quam ipsae fere et bestiae, nec mitiori cibo quam ferae, nec pene meliori utuntur; ergo eodem modo possent tradi ad gubernationem sapientiorum.

Et confirmatur hoc apparenter. Nam si fortuna aliqua omnes adulti perirent apud illos, manerent pueri, et adolescentes habentes quidem aliqualem usum rationis, sed intra annos pueritiae, et pubertatis; videtur profecto, quod possent principes recipere curam illorum et gubernare illos quamdiu essent in tali statu. Quod si hoc admittitur, videtur certe non negandum, quin idem fieri posset circa parentes barbaros supposita hebetudine,

nem merészelek állítani, de nem merem teljesen helyteleníteni sem. A jogcím a következő. Ezek a barbárok, meglehet – mint fentebb mondtuk –, nem teljesen esztelenek, mégis kevésbé állnak távol az esztelenektől; ily módon úgy tűnik, nem alkalmasak legitim állam létrehozására vagy működtetésére, sem emberi, sem polgári keretek között. Ebből eredően nincsenek megfelelő törvényeik, sem előljáróik, sőt arra sem alkalmasak, hogy családi ügyeiket irányítsák; ugyanebből fakadóan híjával vannak az írásbeli műveltségnek és a mesterségeknek, nemcsak a szabad művészeteknek, hanem a mechanikai mesterségeknek, a szorgos földművelésnek és az építőmesterségnek is, és más kényelmes, sőt emberi célokra szükséges dolgoknak. Azt mondhatná tehát valaki, hogy az ő érdekében a spanyol uralkodók kezükbe vehetnék irányításukat, és városaik élére előljárókat és kormányzókat ültethetnének, sőt akár új uralkodókat is adhatnának nekik, amennyiben nyilvánvaló, hogy ez előnyös számukra.

Mondom tehát: juthatnánk erre a meggyőződésre, mivel ha mindannyian esztelenek volnának, akkor kétségtelenül nemcsak megengedett, de módfelett alkalmas is lenne így tenni, sőt kötelesek is lennének erre az uralkodók, úgy, mintha mindannyian gyermekek lennének. Márpedig látható, mennyire ugyanaz a megfontolás alkalmazható rájuk is és az esztelenekre is, mivel semmivel vagy alig jobban képesek önmaguk kormányzására, mint az esztelenek, sőt,

quam de illis referunt qui apud eos fuerunt, quae multo iniquius, maior est quam apud alias nationes sit in pueris. Et certe hoc posset fundari in praecepto charitatis, cum illi sint proximi nostri et teneamur bona illorum curare.

Et hoc (ut dixi) sit sine assertione propositum, et etiam cum illa limitatione, ut fieret propter bona et utilitatem eorum, et non tantum ad quaestum Hispanorum. In hoc enim est totum periculum animarum et salutis, et ad hoc posset etiam prodesset illud, quod supra dictum est, quod aliqui sunt natura servi: nam tales videntur omnes isti barbari, et sic posset ex parte gubernari ut servi.

Sed ex tota disputatione videtur sequi, quod si cessarent omnes isti tituli, ita ut barbari nullam rationem justae darent, nec vellent habere Hispanos principes, etc., quod cessaret tota illa peregrinatio, et commercium cum magna jactura Hispanorum, et etiam proventus principum magnum detrimentum acciperent, quod non esset ferendum.

Respondetur primo, Commercium non oporteret ut cessaret, quia ut iam declaratum est multa sunt apud barbaros quibus isti abundant, et per commutationem possent Hispani advehere. Item multa etiam, quae ipsi pro desertis habent, vel sunt communia omnibus volentibus occupare, et Lusitani magnum commercium habent cum similibus gentibus, quas non subjeperunt, et cum magnò commodio.

Secundo: fortasse regii reditus non minores essent nam aequae juste posset imponi vectigal super aurum et argentum quod a barbaris reportaretur, vel ad quintam partem, vel etiam ad majorem pro rei qualitate: et merito, cum navigatio fuerit a principe inventa, et sua autoritate essent tuti negotiatores.

Tertio patet quod iam postquam ibi facta est conversio multorum barbarorum, nec expediret, nec liceret principi omnino dimittere administrationem illarum provinciarum." A Javier Malagón Barceló által szerkesztett *Las relecciones De Indis et De lure Belli de Fray Francisco de Vitoria, O.P., fundador del derecho internacional* c. két nyelvű (spanyol-latin) kötetben, Unión Panamericana, Washington, D.C., 1963. 105–108. old. – Az idézett szöveggel kapcsolatos észrevételekért köszönettel tartozom Ábrahám Zoltánnak.

mint maguk az állatok (a vadon élők és a ragadozók), és nem is élnek sem jobb, sem szelídebb táplálékkal, mint a vadállatok. Következésképpen ugyanúgy a náluk okosabbak kormányzására lehetne bízni őket.

Ez láthatólag megerősítést is nyer. Hiszen ha valamely véletlen folytán minden felnőtt elpusztulna náluk, csak gyermekek maradnának és serdülők, akik valahogyan használnák az eszüket, de a gyermekkor és az ifjúkor határain belül, valóban úgy tűnik, hogy az uralkodók magukhoz vehetnék gondozásukat, és kormányozhatnák őket addig, amíg ebben az állapotban vannak. Ha pedig ezt elfogadjuk, bizonyosan úgy látszik, nem tagadható, hogy ugyanez megtörténhetne a barbár szülőkkel, feltételezve a szellemi tompaságot, amint róluk mondják azok, akik köztük jártak, mely, ahogy mondják, sokkal nagyobb, mint más népek esetében a gyermekeknél. És ezt bizonyosan meg lehetne alapozni a felebaráti szeretet parancsolatában, mivel ők felebarátaink, és kötelességünk javukról gondoskodni.

Vegyük ezt (mint mondtam) mint olyasmit, amit határozott állítás nélkül vetünk fel, és még azzal a további megszorítással is, hogy ez a barbárok javára és hasznára történne, nem csak a spanyolok nyereségére. Ugyanis ebben van a lelket és az üdvösséget fenyegető minden veszély, és ehhez lehetne felhozni azt, amit fentebb mondtam, hogy tudniillik néhányan természettől fogva rabszolgák, ugyanis e barbárok ilyeneknek tűnnek, és ezért részben lehetne őket mint rabszolgákat kormányozni.

De mintha az egész fejtegetésből az következne, hogy ha az összes említett jogcím elesne – tudniillik a barbárok nem adnának semmilyen okot az ellenük folytatott igazságos háborúra, nem kívánnának maguknak spanyol uralkodókat stb. –, akkor meg kellene szűnnie a beutazásnak és a spanyoloknak nagy hasznot hozó kereskedelemnek is, a királyok [esetleg: fejedelmek] bevételei nagy veszteséget szenvednének, ezt pedig nem kellene eltűnni.

A válaszuk erre először is a következő: nem lenne szükség arra, hogy a kereskedelem megszűnjön, hiszen ahogy korábban már említettük, a barbárok bővében vannak sok dolognak, amihez a spanyolok csere révén hozzájuthatnak. Továbbá akad sok olyan dolog is, aminek nincs tulajdonosa, vagy azok közös java, akik ahhoz hozzá akarnak jutni. Hasonló népekkel, melyeket nem hódítottak meg, a portugálok is szoros kereskedelmi kapcsolatokat tartanak fenn, s ebből ők jelentős hasznot húznak.

Másodszor nem biztos, hogy a királyi bevételek ez által csökkennének. Mert méltányos és igazságos adót lehetne a barbároktól behozott aranyra és ezüstre kivetni, mely az érték ötöde lehetne, vagy még több is, az árucikk minőségétől függően; ezt jogosan is tennék, hiszen a felfedező hajóját a király kezdeményezése lenne, és a kereskedők az ő főhatósága alatt közlekednének biztonságban.

Harmadszor nyilvánvaló, hogy miután sok barbárt megtérítettek az új földeken, sem üdvös, sem jogszerű nem lenne, ha a király a szóban forgó területek irá-

nyításával és kormányzásával teljesen felhagyna.”¹²

Célszerűnek tűnik ebben az igen komplex gondolatmenetben valamiféle „rendet vágni”. Először madártávlatból veszem szemügyre, majd kicsit közelebről, végül teljes részletességgel.

Az érvelés szerkezete nagy vonalakban a következő:

1. A szerző kiindul egy állításból, melyet nem fogad el igaznak, és megvizsgálja, mi következne belőle, ha igaz volna.

2. Megpróbálja megállapítani ezeket a következő eredményeket.

3. Megvizsgál egy további, látszólagos következtetést.

4. Kimutatja, hogy a mű korábbi részeiben kifejtett elvekből ez a következtetés nem vonható le.

5. Röviden felsorolja, hogy elveiből milyen következtetések vonhatók le.

Az érvek tartalma szerint:

1. A sem bizonyítottnak, sem megcáfoltnak nem tartott állítás a következő: az indiánok nem teljesen esztelenek ugyan, de azért épp annyira mégis esztelenek, hogy

- a) nem tudják kormányozni önmagukat, és ezért
- b) jogosan kormányozhatja őket az, aki erre alkalmasabb.

2. A szerző megállapítja, hogy az igaznak feltételezett állításból további megszorítások következnek:

- c) joggal kormányozhatja őket az, aki erre alkalmasabb, de csak
- d) az így kormányzottak javára (is); és
- e) azon korlátozásokkal, melyek a keresztények felebarátaira alkalmazandók;

3. Ha 2-t valóban el kell fogadni, következik-e ebből, hogy sem kell szünnie a spanyolok számára anyagi haszonnal járó tevékenységnek?

4. Nem következik, mert a mű korábbi részeiben lefektetett elvek lehetővé teszik az anyagi haszonnal járó tevékenység folytatását.

5. Mégpedig azért, mert

f) a szabad utazás és érintkezés elve megengedi, hogy a spanyolok az indiánokkal kereskedjenek, mégpedig

- g) a kölcsönös haszonnal járó csere keretei között;
- h) a „gazdátlan dolog” elve lehetővé teszi, hogy más országokban talált dolgokat birtokba vegyenek azok, akik ki akarják őket aknázni (így, általánosságban – tehát nem csak a spanyolok, és nem feltétlenül csak más országban);

i) adó kivetése révén megakadályozható a haszon nagymérvű csökkenése;

j) a kereszténységre már áttért indiánok miatt az sem indokolt, hogy a spanyol király az új területek ügyeinek intézésével teljes egészében felhagyjon (ez tulajdonképpen a harmadik és a negyedik jogcím).

Es most lássuk a részleteket.

A szöveg értelmezése főleg két okból nem könnyű. Az egyik az általában határozott állítást, az író elköteleződését kifejező *indicativus* igemód és a *többszörre* az író elköteleződésének felfüggesztését, tartalmi idé-

zést, megengedést, kételkedést, feltételességet stb. kifejező *coniunctivus* igemód nem mindig következetesnek tűnő használata. A másik a szövegen belüli utalások (az „anaforikus” jelleggel használt *hoc* névmások) referenciájának pontos megállapítása.

Ami az első problémát illeti, megfigyelhető, hogy Vitoria a vizsgált érvelés *tartalmának* ismertetésekor általában *indicativus*t használ. Ez a latinban is megengedett – nem kötelező igemóddal is jelezni azt, hogy más véleményét idézzük, amellyel esetleg nem értünk egyet, amennyiben *más eszközök* már jelzik ezt az attitűdöt. Ez esetben úgy is lehet idézni valakinek a véleményét, hogy úgy teszünk, mintha közvetlenül őt beszéltetnénk. Másrészt viszont, amikor Vitoria a *logikai kapcsolatok*ról beszél az ellenfél nézeteinek tartalmi elemei között, akkor szisztematikusan, újra és újra visszatér a latin nyelvtanokban *coniunctivus irrealis*nak nevezett alakhoz, egyértelműen jelezve, hogy a levont következtetést nem tartja állíthatónak.

Ha csupán abból az egyszerű elvből indulnánk ki, hogy amit Vitoria *indicativus*ban mond, azt ő maga állítja, igaznak tartja, amit pedig *coniunctivus*ban, azt nem, akkor azt kellene hinnünk például, hogy nem kötelezi el magát amellet, hogy az indiánok felebarátaink, s a spanyolokat a felebaráti szeretet parancsa kötelezi, hogy segítsenek nekik abban, amiben segítségre szorulnak. Másrészt azt is hinnünk kellene, hogy az indiánoknak Vitoria szerint sincsenek rendes törvényeik, iparuk, mezőgazdaságuk stb. Csakhogy akkor Vitoria fehéren-feketén ellentmondana önmagának. Hiszen egyszer már azt állította – *indicativus*ban –, hogy az indiánoknak van kultúrájuk, politikai berendezkedésük, rendezett családi életük stb., sőt erről az állításról még azt is kijelentette, hogy nyilvánvaló (*patet*, II. kötet, 23. old.). Azt is állította – szintén *indicativus*ban –, hogy az indiánok a felebarátaink (60. old.).

Másrészt az így szembeállított ellentétes *tartalmi* állítások között van egy fontos különbség: a nyolcadik jogcímbe felmerülő állítások egy *deklaráltan hipotetikus* érvelés részeként fordulnak elő, a korábbiak azonban *egyértelműen nem* illeszkednek ilyen keretbe. Vagyis az azonos tartalomhoz a két esetben *eltérő kommunikatív funkció* társul.

Harmadrészt, ha elfogadjuk, hogy a szerző fehéren-feketén ellentmond önmagának, akkor nagyon erős bizonyítékokra vagy indokokra kell hivatkoznunk, hogy ez hihető legyen. Csejtei és Juhász szerint Vitoria úgy érezte, nem engedheti meg magának, hogy a világ első számú nagyhatalmának minden hatalmi jogcímét egyértelműen elvesse. A hipotetikus hangnemen ezért mintegy eltávolította magától ezt a korábbi kijelentéseivel ellentétes állítást.

Ez akár valóban lehetett volna így is. A bökkenő csupán az, hogy *nem tudjuk*, így volt-e, viszont ha mégis állítjuk, akkor valamilyen bizonyítékra szükségünk volna. Nyilvánvaló, hogy episztemikusan privát természetű tényállásokra (a szerző szándékára, félelmére stb.) majdnem ötszáz évvel Vitoria halála után már nincs közvetlen bizonyítékunk. Közvetett bizo-

nyítékunk lehetne (pl. a szöveget értelmező másik szöveg, esetleg a szerző valamely nem szöveges természetű cselekvése, mely vagy összhangban áll a szöveggel, vagy sem, de megvilágíthatja értelmét), ám jelen esetben ilyen nem áll rendelkezésünkre.

Marad tehát a szöveg. Ebből kell kifejtenuünk, mit jelenthet, ha Vitoria azt mondja, *non audeo*: milyen megfontolások miatt nem mer teljesen elvetni egy érvet? A *non audeo* a nyilvános politikai állásfoglaláshoz szükséges merészség hiányát bizonyítja-e, vagy esetleg episztemikus indokok hiányára vagy elégtelenségére utal? Az előbbi lehetőség sem zárható ki teljesen, csakhogy nincs rá sem textuális, sem más természetű bizonyíték. Az utóbbi mellett szól viszont az, hogy zökkenőmentesen illeszkedik a kontextusba.

Idézzük föl ehhez Vitoria korábbi álláspontját! Megengedi, hogy az indiánok nem felelnek ugyan meg az eszes lényekkel szembeni *összes* európai követelménynek, ám épp *elég* megfelelnek bizonyos követelményeknek, illetve épp *elég* követelménynek felelnek meg ahhoz, hogy eszes lényeknek tekintsük őket (I. köt., 23. old.). A premisszában pedig, amelyből a kétes jogcím melletti érvelés kiindul, egyesek megengedik az indiánok viszonylagos eszeségét, ugyanakkor azt állítják, hogy ez a viszonylagos eszeség *éppen nem elegendő* ahhoz, hogy jogi önállóságukra következtethessünk belőle. Nem teljesen esztelenek ugyan, de – mit tesz Isten! – épp elég esztelenek ahhoz, hogy másoknak kelljen kormányozni őket (– és ha már mi, spanyolok úgyis elhajóztunk odáig...).

Ez a gondolatmenet „a tényleges fokozatra hivatkozó érvként” működik, vagyis Vitoria azért kezelte a feltevést logikai kipróbálásra érdemesként, mert olyan faktuális állítást tartalmaz, amelyet nem tudott volna faktuálisan cáfolni. Azon *előfeltevés* alapján, hogy az indiánok esztelenségének foka pontosan és tényszerűen megállapítható, az érv abból indul ki, hogy ez a megállapított fokozat pontosan az, amelyik már maga után vonja alkalmatlanságukat önmaguk kormányzására. Ha a premisszát ilyen empirikus állításként értelmezzük, meg kell állapítanunk: Vitoria nem volt abban a helyzetben, hogy az empiria mezején győzedelmeskedjék fölötte. Véleményem szerint ez az a kérdés, amelyben nem mert határozottan állást foglalni. Vitoria tehát a lehető legkomolyabban veszi az ellenérv premisszáját: felteszi, hogy igaz, és megvizsgálja, mi következne belőle. Szerintem e vizsgálódás eredménye nem fenyegeti sem addigi eredményeit, sem azok alapjait.

Az egyszerűség kedvéért érdemes eddigi értelmezési kísérleteinket összegezni. Adva van tehát egy faktuális premissza és következménye.

Premissza: Az indiánok esztelensége elér egy bizonyos szintet.

Specifikáció: Épp azt a szintet, amely már alkalmatlanná teszi őket önmaguk kormányzására.

Következmény: Jogos, hogy más, erre alkalmas lény kormányozza őket.

Mai fogalmaink szerint a következmény értékítélet

jellegű, ám mielőtt indignáltan Hume közismert distinkciójához kapnánk, ne felejtjük el, hogy természetjogi szerzővel van dolgunk, s ha van elmélet, amelynek képviselői úgy vélik, tényállításokból következtetni lehet értéktartalmú állításokra, az kiváltképpen épp a természetjogi tan.

Tovább lépve fel kell tennünk a kérdést: mire utal a harmadik bekezdésben az első szó, a *hoc*, vagyis milyen meggyőződésre juthatnánk? Nyilvánvalóan nem

Vitoria egy 500 pezetas bankjegyen

a faktuális premissza igazságáról való meggyőződésről van szó, hanem a premisszából folyó következményekre vonatkozó meggyőződésről. Vitoria tehát egyértelműen nem állít olyasmit, hogy végül azért az indiánok mégiscsak elég esztelenek ahhoz, hogy irányítsuk őket; csak azt mondja, hogy *ha* épp annyira esztelenek, abból ilyen és ilyen következtetéseket lehet levonni, s ebben az esetben az erre vonatkozó meggyőződésünk még ésszerű is lenne.

A gondolatmenet végén aztán feltűnik egy újabb elem: a gyermekekkel való összehasonlítás. A következő mondat azonban még nem ezt az összehasonlítást fejt ki: a *de illis* nem a gyermekekre, hanem az indiánokra utal. Ez kiderül a folytatásból, hiszen a gyermekek mint olyanok nem élnek állati táplálékkal – ezt az indiánok alacsonyabb rendűsége mellett hozták föl egyesek. Ebben a gondolatmenetben Vitoria ismét *indicativust* használ, tehát ismét hihetnénk, hogy állítja, amit mond, vagyis hogy az indiánok nem alkalmasak önmaguk kormányzására, és sok szempontból nem jobbak az eszteleneknél, sőt az állatoknál. Ebből a tévhitünkből azonban kijózanít a *coniunctivus* a következtetés levonását jelző *ergo* után: „mások kormányzására *lehetne* bízni őket”. *Lehetne, ha* elfogadnánk a premisszát. Vitoria azonban nem fogadta s még mindig nem fogadja el, legfeljebb a hipotézis kipróbálásának korlátozott értelmében.

Pontosan erre a következményre vonatkozik a következő bekezdésben az „ez” névmás. Ez a konklúzió pedig abból nyer megerősítést, hogy a gyermekeket kötelességünk nekünk, okosabbaknak kormányozni. De Vitoria még azt is jelzi, hogy ez a következmény csak azon feltételezés igazsága esetén áll fenn, hogy

az indián felnőttek olyan tompa eszűek, amilyenek egyes spanyol utazók mondják őket, s ez ráadásul olyan fokú, mint ami más népeknél a gyermekeknél tapasztalható. Nyoma sincs tehát annak, amit Anthony Pagden állít, hogy Vitoria a természettől fogva rabszolga kategóriájából a természettől fogva gyermek kategóriájába helyezné át a felnőtt indiánokat. Ennek az értelmezésnek minimális előfeltétele volna, hogy Vitoria állítsa a fentieket.

Ámde mire utal vissza a *hoc* a bekezdés végén? Mi lenne alapozható a felebaráti szeretet parancsára? Az, hogy ugyanezt (*idem*) meg lehetne tenni velük – akkor viszont mire utal az „ugyanez”? Erre a szerepre nincs más jelölt, mint a kormányzásuk, vagy az utalásokat még korábban visszakövetve esetleg az, hogy át lehetne venni a kormányzásukat. De vajon visszamehetünk-e egészen odáig, hogy a fejedelmeknek *köteleességük* lenne kormányozni őket? Úgy hiszem, igen, hiszen most épp a felebaráti szeretet parancsáról van szó, melyre ez a kormányzás alapozható lenne. De vajon miért van ez a fontos morálteológiai tétel „csak” hipotetikusán megfogalmazva? A dolog logikája valószínűleg ez: ha a faktuális premisszát elfogadhatnánk, a mostani következmény alapozható lenne a felebaráti szeretet parancsára. Itt újfent megalapozatlan lenne arra következtetnünk, hogy Vitoria szerint az indiánokkal szemben valójában nem érvényes a felebaráti szeretet parancsa. Itt ugyanis csak azért van *coniunctivus*, mert az érvelés elején álló tény-premisszát csak feltételesen fogadtuk el, tehát a következményt itt is feltételesen kell megfogalmazni. (Vitoria korábban már határozottan elkötelezte magát amellett, hogy az indiánok felebarátaink.)

Az, hogy Vitoria szerint a felebaráti szeretet parancsolata az indiánok iránti viselkedésre is érvényes, a következő mondatból is kiderül, melyben ismételtlen a keresztények felebarátainak mondja őket.¹³

Most ismét egy *hoc*-ba botlunk: vétessen *ez* most mint olyasmi, amit állítás nélkül felvetettünk. Mire utal vissza ez az „ez”? Vagyis mit vegyünk feltételesen, állítás nélkül? Meddig menjünk vissza? Addig, hogy az indiánok felebarátaink? – Valószínűtlen, mert ezt már korábban is állította, meg itt is állítja. Úgy vélem, egy válasz marad csak: amit nem állít, csupán megfontolásra felvet, az, hogy *mivel* nem képesek kormányozni magukat, *ezért* kötelesek vagyunk kormányozni őket. Ha pedig ez így van, akkor Vitoria most sem állít olyasmit, hogy az indiánok „antropológiai” természetének valamely hiányosságából fakadóan van kötelességünk velük szemben (csak annyit mond: *ha elfogadnánk, hogy ilyen a természetük, akkor...*).

De Vitoria ezt a következtetést nemcsak asszertív erő nélkül felvetettnek szeretné tudni, hanem azzal a megszorítással ellátva is, hogy ha ezen okból kormányoznánk őket, azt nemcsak a spanyolok nyereségének, hanem az indiánok javának és hasznának szem előtt tartásával is kellene tenni. A következő, a lélek üdvét fenyegető veszélyre figyelmeztető mondat

igencsak elgondolkodtató. Az újabb *hoc* nyilvánvalóan az indiánokkal szembeni bánásmód azon fajtájára utal, amely csak a spanyolok nyereségére van tekintettel, a „másik ember” javára és hasznára nem. Ami még ennél is feltűnőbb és fontosabb, az, hogy Vitoria a lelket fenyegető veszélyt nem korlátozza a szenvedő fél – az indiánok – lelkére. Vagyis szerinte annak a lelki üdve is veszélyben forog, aki velük a jelzett módon bánik, tehát az ilyen keresztényeké is.

Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz – a „természettől fogva rabszolga” kérdéséhez –, ahol kénytelen vagyok azt mondani, hogy Csejtei és Juhász értelmezése nem megfelelően kapcsolja össze a szöveg korábbi¹⁴ és későbbi összetartozó pontjait. Szerintük Vitoria a tétel kevésbé drasztikus változatát jogcímnek tekinti az indiánok alávetésére. Azonban a következő érveket kell itt fontolóra vennünk.

Azt nem gondolhatjuk, hogy Vitoria ne vette volna észre az ellentmondást. (Ezt Csejtei és Juhász sem állítja.)

Vélekedhetünk úgy, hogy Vitoria itt az ellentmondás tudatában mást állít, mint korábban (meghajol a politikai kényszer előtt). Az ilyen hipotézisek természetükből adódóan nehezen bizonyíthatók. Azonban továbbra is itt a szöveg mint a lehetséges bizonyíték forrásvidéke.

Vitoria a tanulmány első részében *implicit* átdefiniált néhány kulcsfontosságú fogalmat: a „természettől fogva rabszolga”, az „úr” és az „alávetés” terminusát. Az elsővel kapcsolatban tagadja, hogy a természet egyeseket mások tulajdonának, másokat emezek tulajdonosának teremt. Szerinte a „természettől fogva rabszolga” kifejezés már Arisztotelésznél is olyan személyre utalt, aki értelmi képességénél fogva rászorul, hogy nála értelmesebb lény irányítsa, mégpedig a gyengébb képességű *javára*. Vitoria az értelmesebb általi irányítást itt „alávetésnek” (*subiectio*) nevezi, amit az Arisztotelésznél még nyilvánvalóan nem szereplő keresztény felebaráti szeretet az értelmileg kiválóbbnak egyenesen kötelességévé tesz. Anélkül tehát, hogy formális definíciókat adna, Arisztotelész valóban szándékolt mondanivalójára hivatkozva Vitoria burkoltan átírja a terminusok jelentését. Ezért van okunk feltételezni, hogy amikor a *reflectio* végén visszaüt erre a korábbi részre, akkor saját Arisztotelész-átértelmezését vonja be az előadás elejéről: az arisztotelészi tételnek az ellenfelek ellen fordított, morálteológiai tartalommal megtöltött változatát. Ám ennél is fontosabb, hogy mindez még mindig csak hipotetikus: *ha* igaz volna, hogy az indián felnőttek értelmileg gyengébbek nálunk, abból is

13 ■ A „sint proximi” *coniunctivus* megfogalmazás újfent ne tévesszen meg senkit: mivel egy úgynevezett *cum causale* után áll, vagyis a tartalomtól függetlenül, merőben grammatikailag kötelező itt a *coniunctivus* használata.

14 ■ A korábbi rész egy mondatának a fordítása is vitatható: a „possit oriri aliquod ius ad subiciendum” nem feltétlenül jelenti azt, hogy „létezik bizonyos jog az alávetésükre” (I. köt., 24. old. – kiemelés B. D.).

csak az következne, hogy az értelmileg kiválóbbnak kötelessége lenne gondoskodni az értelmileg gyengébb javáról, s persze úgy, hogy a gondozó ne tegyen a gondozottal olyat, ami veszélyeztetné saját üdvözülését.

A következő bekezdés is egy látszatkövetkeztetéssel száll szembe. Aki ugyanis ezek után azt mondja, Vitoria azt akarta mondani, hogy a spanyolok hűségük fel mindenféle tevékenységgel az új területeken, az nem figyelt eléggé a (kétségtelenül tekervényes) érvelésre. Ez már a szabad beutazás elvéből következően sem lehetne Vitoria álláspontja. A látszatkövetkeztetés elutasításakor Vitoria amellett érvel, hogy az igazságosság általa lefektetett feltételrendszerében sem kell a spanyolok gazdasági érdekének számottevően csorbulnia. Egyrészt utal az alávetés nélkül megvalósuló cserére, a szerzés méltányos módjára – erre hozza föl intő példaként a portugálok igencsak jövedelmező kereskedelmi szerződéseit a hasonló népekkel –, másrészt arra, hogy a szabad beutazásban jogosan nem akadályozható spanyolok saját hasznukra is kiaknázhatnak olyan természeti adottságokat, melyek azokat illetik meg, akik hajlandók kiaknázásukba munkát fektetni (megjegyzem: Vitoria itt teljes általánosságban fogalmaz, tehát minden jel szerint nem zárja ki azt sem, hogy ha indiánok hajlandók munkát fektetni e kincsek kiaknázásába, ők is jogosan megtehetik).

Másrészt lehetséges állami bevételi forrásként felveti a behozott nemesfémekre kivethető adót, melyet szerinte igazságossá tesz, hogy a hajózás a király kezdeményezésére és az általa szavatolt biztonság feltételei között történt. Harmadik érvként azt veti föl, hogy a már áttért indiánok miatt nem volna sem hasznos, sem megengedhető, ha a király teljesen magukra hagyná ezeket az új keresztényeket. Mielőtt levonnánk a következtetést, hogy végül mégiscsak itt van a behódolás a spanyol nagyhatalmi státus előtt, fontoljunk meg két dolgot. Egyrészt azt, hogy a fentiek mellett már a harmadik és a negyedik jogcímben is érvelt. S egyáltalán: milyen alapon mondhatta volna egy keresztény teológus a XVI. század elején, hogy az „etnikailag” spanyol keresztények teljesen vonuljanak ki egy olyan országból, ahol védtelen – „eltérő etnikumú” – keresztények maradnak? A kereszténység önértelmezése mindmáig efféle határon és különbségeken átívelő elveken nyugszik.

Az összes áttekintett megfontolás alapján úgy vélem: Vitoria semmit sem vont vissza korábbi állításából, és nem került önmagával ellentmondásba.

Ha az eddigiekben kifejtett érvelések kiállnák a kritikai vizsgálat próbáját, annak néhány következménye lenne Vitoria egész előadásának (és távolabbi kihatásai más művei, például a háború jogáról szóló *relectio*) értelmezésére nézve. Ebben a szerencsés esetben ugyanis az indiánokról tartott előadásáról a következő állításokat tehetnénk:

1. Az előadás koherens érvelést tartalmaz.
2. Vitoria az indiánokat „egyenjogúaknak” tekinti

más népekkel.

3. Semmilyen jogcímmel nem szolgál az indiánok ténylegesen megtörtént alávetésére.

4. A „természettől fogva rabszolga” arisztotelészi koncepciójáról nem ad olyan értelmezést, amelyből igazolást lehetne meríteni a kolonializáció számára.

5. Az azonban ésszerűen felvethető, hogy Vitoria túlságosan bízott abban, hogy skolasztikusan kifinomult érveléseit (különösen az utolsót, a hipotetiku-

Indián katekizmus

sat) pontosan meg fogják érteni.

Számos további, részlegesebb állítást is meg lehetne fogalmazni, amelyek nem egyeznének Csejtei és Juhász kijelentéseivel. A példa kedvéért vegyünk egy ilyen részleges értelmező megjegyzést. Vitoria szerint az ötödik legitim jogcím az indián uralkodók szarnoki uralma lehetne, ha az olyan törvényeket tartana fenn, amelyek megengedik ártatlan és büntetlen emberek megölését, konkrétan rituális feláldozását. Az efféle zsarnokságtól bárki megvédheti az indiánokat, tehát a spanyolok is, s ha ennek folytán indiánok spanyol uralom alá kerülnek, ez az uralom jogos.

Ez a bizonyos jogcím Vitoria szerint még akkor is fennáll, ha a szertartások potenciális áldozatait egyetértéssel a gyakorlattal, és nem kívánják, hogy a spanyolok változtassanak rajta. Az indiánok ugyanis ebben a vonatkozásban nem rendelkeznek sem maguk, sem mások élete fölött – „nem urai önmaguknak” (I. köt., 64. old.). Véleményem szerint Csejtei és Juhász ide vonatkozó kommentárja erősen vitatható: „Vagyis nem (vagy nem csak) azért legitim a beavatkozás, mert valamilyen *önmagában jog- és életellenes bűncselekmény* megy végbe, hanem azért is, mert a szóban forgó populáció *alacsonyabb rendű*, ők »nem urai önmaguknak«” (II. köt., 207. old.). Akárhogy kutatók, sem az idézett helyen, sem máshol nem talállok szöveges bizonyítékot arra, hogy a „nem urai önmaguknak” megfogalmazást így kellene értenünk. Ezzel szemben talállok támpontokat az egalitárius értelmezéshez.

Egyrészt az első fejezetben Vitoria elmondja, amit

egy katolikus teológustól el is lehet várni, hogy minden uralom, így az ember által gyakorolt is, az isteni autoritásból ered, s ezt az uralmat az ember többek között arra kapta, hogy cselekedetei és testrészei fölött rendelkezék, valamint hogy megvédje saját életét – erre még az Isten ellen vétkező bűnösnek is joga van (I. köt., 17. old.). Nem kapott azonban *általános* felhatalmazást arra, hogy a cselekedetei fölötti uralmat mások vagy önmaga megölésére használja. A „Ne ölj!” parancsot már Szent Ágoston,¹⁵ majd Szent Tamás is egyben az öngyilkosság tilalmaként is értelmezi,¹⁶ és Vitoria osztja nagy elődei véleményét. Az emberölésre való isteni felhatalmazás lehetőségének gondolata nem kizárt, de – hogy úgy mondjam – a „fő szabály” az, hogy emberi életek fölött csak Isten rendelkezhet. Mindezek alapján úgy vélem, amikor Vitoria azt mondja, hogy az indiánoknak nincs joguk másokat megölni, és nincs joguk eleve beleegyezni abba, hogy mások megöljék őket, akkor ebben az érvelésében éppen hogy az a másutt is kifejtett véleménye fejeződik ki, hogy az indiánok számos vonatkozásban egyenlőek a spanyolokkal vagy bármely más nemzet fiaival. Vitoria érvelése ugyanis nyilvánvalóan maga után vonja, hogy *ebben a vonatkozásban* a (keresztény) spanyolok sem urai önmaguknak. Egy korabeli katolikus gondolkodó számára ez annyira nyilvánvaló volt, hogy mondanía sem kellett. A katolikus teológus rendíthetetlenül úgy vélte, bármit higgyenek is az indiánok ebben a kérdésben, eleve tévednek, azt az egyetlen esetet kivéve, ha pontosan úgy gondolkodnak az élet elvételéről, mint a keresztények.

Hasonló módszerrel lehetne elemezni Vitoria szövegének számos további részletét: az egyes *részleges* megfogalmazások *általános implikációinak* kibontása után az így nyert (illetve eleve explicit) állítások koherenciáját kellene vizsgálni. Ilyesféle vizsgálat próbáját kellene kiállnia a szerzők számos kritikai megjegyzésének, melyek Vitoria „hispanocentrikus” részrehajlására és fogalmi következtelenségeire kívánnak rámutatni – erre azonban most nem vállalkozhatom. Ami végül azt illeti, hogy Vitoria korai modern, avagy késő középkori szerző-e – ez annyira átfogó kérdés, hogy külön monografikus feldolgozás tárgyául szolgálhatna. Az alábbiakban ezért csak jelzek néhány kanyargós eszmetörténeti ösvényt, amelyet éber figyelemmel be kellene barangolni ahhoz, hogy *utána* megpróbálhassuk érdemben megválaszolni. Megjegyzéseim három téma köré csoportosulnak:

- a) Isten távolsága a természetes esztől;
- b) a természetjog és a *ius gentium* viszonya;
- c) az önkéntes egyéni beleegyezés és az összességre érvényes többségi döntés gondolatainak „konciliarista” gyökerei.

A tanulmány szerzői szerint a *ius gentium* fogalma Vitorianál még távolabb kerül Istentől, mint a természetjog, mivel Isten nem mint közvetlen világkormányzó vagy államkonstituáló szereplő lép színre, hanem csupán mint a természetes ész adományozója

és a természetjog szerzője. Ily módon a természetes ész „függetlenedik” vagy „eltávolodik” tőle, és a vitoriai *ius gentium* alapjául szolgáló észfogalom „e világi” és „immanens” lesz (I. köt., 107. old.); „a *ius gentium* fundamentumát [nem] a keresztény univerzalizmus képezi, hanem a profán természetes ész” (105. old.). Érvként említik, hogy Vitoria példaértékűnek tartotta egy több évszázaddal korábbi, pogány szerző (Gaius) *ius gentium*-definícióját. A római jogi hagyomány legnagyobb részét azonban – pogányság ide vagy oda – az egész középkori természet- és kánonjogi hagyomány példaértékűnek és mérvadónak tartotta, és mindent elkövetett, hogy integrálja a keresztény teológiába és a kánonjogba.

Másrészt a középkori filozófiai és jogi irodalomban régóta bevett nézet volt, hogy Isten – hogy úgy mondjam – nem azért adta az embereknek a természetes eszt, hogy ő – mármint Isten – használja helyettük, hanem hogy természetes eszű önmagukra támaszkodva használják saját túlélésük és boldogulásuk érdekében. A természetes észnek ez a fogalma már a Vitoriat jóval megelőző századokban úgy szerepelt, mint ami önmagára van utalva. Többször felvetették például, megtörténhet-e, hogy valaki adott esetben nem ismeri föl, mit diktál a természetjog (a válaszok attól függően eltértek, hogy a kérdés hívőre vagy hitetlenre vonatkozott-e). Ezért nehéz volna megalapozni azt az állítást, hogy a *ius gentium*ban rejlő eszesség még távolabb van Istentől, mint a természetjogban rejlő. A két észfogalom (ha nem egy és ugyanaz) pontosan ugyanolyan távolságra van Istentől, az ész adományozójától. Sem Vitoria szövegében, sem az őt megelőző teológiai hagyományban nem talállok egyértelmű alapot *erre* a minőségi megkülönböztetésre.

Ami magát Vitoriat illeti, ő az első *relectió*ban éppen azt hangsúlyozza, hogy a természetes ész az összekötő kapocs a természetjog és a *ius gentium* között; szerinte ezt a természetes eszt az indiánokba is Isten ültette bele (II. köt., 23. old.). Akkoriban ez a felfogás uralta a katolikus egyház viszonyát általában véve a hitetlenekhez. Jellemző epizód a katolikus egyház történetében IV. Ince pápa levele a mongol kánhoz, akit arra akart rábeszélteni, hagyjon fel a keresztény államok elleni hadműveletekkel és hódítás-

15 ■ Augustinus: *De civitate Dei*, I. 17–22.

16 ■ Aquinói Szent Tamás: *Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról*. Seneca, Bp., 1994. 236–242. old.

17 ■ Vö. Muldoon: *i. m.* különösen 4–5. fejezet.

18 ■ Ahogy az az eredeti – görög filozófiai eszméktől még érintetlen – római *ius gentium*ban történt. Vö. Herbert F. Jolowicz: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 1972. 102–107. old.

19 ■ Az igen elterjedt *Deus id est natura* fordulattal kapcsolatban vö. Gaines Post: „*Medieval Legal Thought*.” Princeton University Press, Princeton, 1964. XI. fej. és 552. old.

20 ■ Vö. Walter Ullmann: *Medieval Foundations of Renaissance Humanism*. Paul Elek, London, 1977; Étienne Gilson: *Les idées et les lettres*. J. Vrin, Paris, 1955.

21 ■ Brian Tierney: *Foundations of the Conciliar Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1955.

sal. A levélíró abból indul ki, hogy Isten a mongoloknak is adott természetes észet, s ezen előfeltevések alapján azt próbálja elmagyarázni uralkodójuknak, hogy racionális lenne, ha nemcsak felhagyna a hódításokkal, hanem egyenesen magáévá tenné a keresztény hitet. Az a gondolat tehát, hogy a hitetlenek is Isten teremtményei, hogy Istentől ők is kaptak természetes észet, s hogy a természetes ész nyilvánvaló előírásaira hivatkozva lehet velük racionális párbeszédet folytatni, legalábbis műveltebb és tájékozottabb körökben, teljesen elterjedt vélekedés volt a keresztény középkorban.¹⁷

Csejtej és Juhász egy ponton mintha nem zárná ki, hogy a *ius gentium* fogalma Vitorianál egyfajta pozitív jog fogalma (I. köt., 111. old.). Ha ugyanis a *ius gentium* közelebb állna a pozitív joghoz, már indokoltabb lenne „magára hagyott emberi észről” beszélni abban az értelemben, hogy az embereknek maguknak kell megteremteniük egy új, igazságos világrend normatív alapjait (107. old.). E magára hagyatottságnak még mindig viszonylagosnak kellene maradnia. A szerzők sehol nem mondják egyértelműen, hogy a *ius gentium* észfogalma teljesen független lehetne a természetjog tartalmától; a természetjog tartalmilag mindenképpen korlátozná a *ius gentium* változtatását (109. és 111. old.). A függetlenségnek és az önállóságnak ez a fogalma igen nehezen fejthető ki, hiszen lehet-e lényegibb módon korlátozni egy jogi szabályt, mint tartalmának, vagyis annak korlátozásával, hogy *kikre* (vagy *mikre*) vonatkozik, *mit* enged, tilt vagy tesz kötelezővé?

Az indián-probléma összefüggésében azonban a *ius gentium* pozitív jogként való felfogása bizonyos buktatókat rejt. A pozitív jogként felfogott norma ugyanis *per definitionem* emberi elhatározással, meg egyezéssel stb. megváltoztatható tartalmú (vagy akár el is törölhető) norma. Ezen változtatás során az emberi ész valóban – legalább valamilyen mértékben – „magára hagyott”, az embereknek, a népeknek maguknak kellene kialakítaniuk a jogi kereteit. Ez esetben a *ius gentium* konkrét elvei és szabályai úgy volnának értelmezhetők, mint részben a bírói gyakorlatból, részben kölcsönösen előnyös megegyezésekből, részben kereskedelmi szerződésekből stb. kialakult, szokássá rögzült (esetleg ceremoniósan is deklarált) jogi instrumentumok.¹⁸ Nyitott kérdés lehetne, milyen elbírálásban részesüljenek azok a népek, amelyek nem vettek részt a kialakításában. Az eredeti résztvevők között hosszú időn át kialakult elfogadásban, megszokásban stb. gyökerező gondolkodási paradigmán belül jóval nehezebb lenne amellet érvelni, hogy a szabálykorpuszt úgy kell az újonnan felfedezettekre vonatkoztatni, hogy ne csak a felfedezőik javát szolgálja, hanem ugyanannyira a felfedezettekét is, vagy az előbbieik javát ne nagyobb mértékben, mint az utóbbiakét. Lehet, hogy a paradigma nehezen fogadná be vagy kivetné magából „az ő javuk” fogalmát mint egyenlő súllyal latba eső megfontolást. Ezért Vito-

riának nagyon is szüksége volt a *ius gentium*nak arra az értelmére, amely a természetjoghoz és az abban rejlő természetes észhez köti. (Erre a szerzők is utalnak, s úgy tűnik, talán ez a végső szavuk a kérdésben, lásd I. köt., 330. old.) Ezen keresztül azonban a *ius gentium* alkalmazhatósága egyértelműen a természetjog jogalanyának fogalmához kapcsolódik. A természetjog jogalánya pedig az, akinek van természetes esze, az Isten adományának használója, akár pogány, akár keresztény. Az indiánok is „Isten képmásai”.

Visszajutunk tehát Istenhez. Jó okunk van azonban feltételezni, hogy ha visszajutunk Istenhez, egyben a Természethez jutunk vissza.¹⁹ Vitoria pontosan ugyanabban a fogalmi keretben mozog, mint két évszázaddal korábban IV. Ince, a különbség „csupán” annyi, hogy IV. Ince esetében a „jogalany” elég erős volt ahhoz, hogy a keresztényeknek ártsen, míg az indiánok teljesen ki voltak szolgáltatva a spanyoloknak. Ez nem csekély különbség, ám ha a „humanista” eszméktől való megérintettségének tulajdonítjuk, hogy Vitoria kitért a csábítás elől, hogy alávetésüket a teológia pecsétjével lássa el, még mindig meg kell mondanunk, a középkori vagy a kora újkori humanizmusra gondolunk-e.²⁰

Itt azt is figyelembe kell vennünk, hogy Vitoria államelméleti érvelésének „demokratikus” és „egalitárius” vonásai megtévesztésig hasonlítanak azokra az érvekre és gondolatokra, amelyekkel a „konciliarista” mozgalom főbb teoretikusainál találkozhatunk.²¹ A konciliarizmus alap gondolata – a végsőig leegyszerűsítve – az, hogy egyházi dolgokban a pápának nincs abszolút főhatósága (hiszen a pápa nem csalhatatlan, csupán egy egyén a sok közül, aki tévedhet, sőt súlyosan vétkezhet is), csak a hívők közösségének van, akik szabad egyéni döntés alapján lépnek közösségre (alkotnak tanácsot, választóttestületet). Ettől a választóttestülettől nem várható, hogy egyhangú beleegyezésre jusson, ezért az érvényes döntéshozatalhoz elegendő a többségi vélemény (vagy szavazat). Ezek az eredetileg egyház kormányzati elvek az idők folyamán utat találtak a világi társadalom helyes felépítéséről alkotott elméletekbe is. A konciliarista eszmék Vitoria korában valósággal virágzásukat élték, ezért szinte lehetetlen, hogy ne hatottak volna a párizsi egyetem ifjú teológushallgatójára. Ezért ha „demokratikus” és „egalitárius” elveire hivatkozva kívánjuk őt „a középkor szellemi poggyászát levető”, kora modern gondolkodónak tartani, ahhoz a hagyományos konciliarista gondolatokról túlmenő vagy túlmutató elemet kellene fellelnünk műveiben, amely egy ilyen következtetést megalapozhat.

Akárhová vezetnek is ezek a csupán vázlatosan jelzett vizsgálódások, tény, hogy mi, olvasók kaptunk három jelentős, korai XVI. századi filozófiai szöveget és egy nagy műveltséganyagot feldolgozó, továbbgondolásra készítő tanulmányt – egyik sem csekélység egy olyan időszakban, amikor több reprint jelenik meg, mint ahány nagy klasszikus mű első fordítása.

□